

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות

פרקים ד-ה: תפילה

סוגיה כב: תפילת הדרך

נכתב בסייעתא דשמיא
על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ
ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

© כל הזכויות שמורות למחבר

סוגיה כב: תפילת הדרך

רקע

סוגייתנו עוסקת בתפילת הדרך, ומגדירה את מהות החיוב בתפילה זו ואת גדריו.

מקורות

א. גמ' כט: -ל. "אמר ליה אליהו לרב יהודה אחוה דרב סלא... מהיות טוב אל תקרא רע"

ב. רש"י ד"ה עד פרסה

תוס' ד"ה והיכי

רי"ף כ. כ: "א"ל אליהו לרב יהודה אחוה דרב סלא חסידא... מהיות טוב אל תקרא רע"

תלמידי רבינו יונה ד"ה משעה, רב

רא"ה ד"ה אימת מצלי לה

כלבו סי' פז, היוצא לדרך... וזהו סדרה הבינונו ה' א-להינו וגו'

ג. תלמידי רבינו יונה א. ד"ה אלא, "ואם תאמר כיון שאינו אומר... לא חיישינן להכי"

רא"ה ד"ה תנו רבנן המהלך, "פי' ואין בברכה זו פתיחה..."

ד. רמב"ם הל' ברכות פ"י הל' א, כה

ה. שו"ע סי' קי סע' ד-ז, ומשנה ברורה

רא"ה ד"ה אימת מצלי לה

אימת מצלי לה אמר ר' יעקב אמר ר' חסדא משעה שיאחז בדרך ועד כמה עד פרסה. פירוש, שיש

לו להתפלל באותה פרסה ואם לא התפלל אותה עד שהלך פרסה עבר זמנה ושוב אין לו להתפלל

אותה, אבל לענין הדרך לא נתנו בו שיעור לכמה דרך מתפלל אותה.

כל בו סי' פז

היוצא לדרך אומר: יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתוליכנו לשלום ותציעידנו לשלום וכו', וכתב

הר"מ נ"ע שאם רוצה ללכת ארבעה מילין בספינה שיתפלל תפלה זו, פחות מארבעה מילין אל

יתפלל אותה, ואם יש לו לילך פרסה ושכח לאמרה יכול לאמרה עד פרסה, ויתפלל אותה מעומד.

ובתוך פרסה יתפלל ויחתום, ולאחר פרסה יתפלל ואל יחתום. ושאלו אל הר"מ נ"ע למה תפלת

הדרך חותמת בברוך הואיל ואינה פותחת בברוך, וענה שהוא סומך אותה לעולם לאחת מן הברכות

הפותחות בברוך כגון לאחת מאותן ברכות דאשר נתן לשכוי בינה. וכתב הר"מ נ"ע אדם ההולך

חוץ לעיר אינו צריך להתפלל תפלה זו כי אם פעם אחת בתחילת היום, ואפילו אם יגוה בעיר

באמצע הדרך שעה אחת כשיוצא משם אינו צריך להתפלל תפלת הדרך פעם אחרת, עד כאן לשונו.

אבל אם דעתו ללון בעיר ואחר כך נמלך ויצא ממנה לעבור חוצה לה או לשוב לביתו, צריך לחזור

ולהתפלל אותה פעם אחרת, כך כתב הר"י יצחק בעל המנהל. ההולך במקום סכנה מתפלל תפלה

קצרה: צרכי עמך ישראל וגו', כמו שכתוב בסדר התפלה, ותפלה זו יכול להתפלל אותה אפילו

מהלך כלומר שאין צריך לעמוד, וכשיגיע לישוב צריך לחזור ולהתפלל. עוד יש תפלה אחרת שנקראת תפלת הדרך ויש בה מענין י"ח ברכות וצריך להתפלל אותה מעומד, וכשיגיע לישוב אינו צריך לחזור ולהתפלל תפלה כי באותה תפלה יוצא ידי חובתו, וזהו סדרה: הבינו ה' אלהינו וגו'.

רא"ה ד"ה תנו רבנן המהלך

פירוש, ואין בברכה זו [=תפילה קצרה] פתיחה ולא מלכות, וכעין ברכת השבח שאומרה על הגשמים שהיא נשמת כל חי וכן תפלת הדרך דאמרינן לקמן, שאינן ברכות קבועות אלא בקשת רחמים והודאה בעלמא לשם יתברך, ומתחלה כך נתקנו.

הסבר הסוגיה

אמר ליה אליהו לרב יהודה אחוה דרב סלא חסידא... וכשאתה יוצא לדרך המלך בקונך וצא. מאי המלך בקונך וצא? אמר רבי יעקב אמר רב חסדא: זו תפלת הדרך.

[גמ' כט:]

הגמ' אומרת שהיוצא לדרך צריך לומר תפילת הדרך, ושואמרים אותה "משעה שמהלך בדרך" [גרסת הרי"ף (פ. כ.): "משעה שיאחו בדרך"], ושואמרים אותה "עד פרסה". נחלקו הראשונים בפירוש "עד פרסה": בעל הלכות גדולות [ס"א, א, הלכות ברכות פרק רביעי. מובא ברש"י ד"ה עד פרסה] מפרש ששיעור פרסה הוא שיעור הדרך המחייב בתפילת הדרך. רש"י [ד"ה עד פרסה] מפרש ששיעור פרסה קובע את זמן אמירת התפילה, ואומרים תפילת הדרך בפרסה הראשונה, ואם הלך כדי פרסה, אינו יכול לאמרה [רבינו יונה (כ. ד"ה משעה) מפרש כפירושו של רש"י, אך לדעתו דין זה הוא לכתחילה בלבד, ובדיעבד יכול לברך אחר פרסה].

את שיעור "פרסה" לפירושו של בעל הלכות גדולות ניתן להבין בשתי דרכים: א. שיעור מינימאלי של הדרך החייבת בתפילה. חכמים קבעו שהולך שיעור פרסה אומר תפילת הדרך, ודרך פחותה משיעור זה אינה מצריכה לומר תפילת הדרך. ב. הגדרת סכנה. תפילת הדרך נתקנה לדרך שיש בה סכנה, הדרך הסמוכה לעיר אינה מסוכנת, ורק כשמרחיק פרסה מחוץ לעיר, נכנס לדרך מסוכנת המחייבת לומר תפילת הדרך.

תלמידי רבינו יונה [כ. ד"ה משעה] מאמצים את הדרך השנייה, ולכן הם מפרשים שההולך בין הכפרים חייב לומר תפילת הדרך אפילו בפחות מפרסה, "שהכל בחזקת סכנה"¹.

לפירושו של רש"י, הגמ' לא קבעה את שיעור הדרך המחייב בתפילה², אלא את זמן אמירת התפילה. יסוד תפילת הדרך הוא החיוב "המלך בקונך וצא" - על האדם להתייעץ עם

¹ גם מהרא"ש [ס"י יח] משמע כהבנה זו, שכן הוא כותב: "כשיש לו לילך פחות מפרסה בקרוב לעיר לא הוי מקום סכנה ואין צריך לברך".

² בדברי הרא"ה [ד"ה אימת מצלין] מפורש שאין שיעור לדרך, ואומר תפילת הדרך אפילו כשהולך פחות מפרסה. רבינו יונה מפרש את הגמ' כפירושו של רש"י שהקביעה "עד פרסה" מתייחסת לזמן האמירה, ואף על פי כן משמע מדבריו "אומר אותה... כל זמן שרב ממנו הדרך עד שיתקרב למקום שהולך", שיש שיעור לדרך. נראה שלדעתו החיוב לומר תפילת הדרך בתוך פרסה אינו מדיון "המלך בקונך וצא", אלא מפני שיש חיוב לומר תפילת הדרך לפני הסכנה, והסכנה היא במרחק של פרסה מהעיר. לפי הבנה זו ניתן ללמוד מהגמ' גם את שיעור הדרך החייבת בתפילה.

הקב"ה לפני היציאה לדרך, ולקבל את ברכתו. כשאדם הלך יותר מפרסה הוא לא נמלך בקב"ה, ולכן החמיץ את תפילת הדרך.³

הגמ' מביאה מחלוקת אמוראים אם אומרים תפילת הדרך מעומד או אפילו מהלך, רב חסדא סובר שצריך לעצור הליכתו, ורב ששת סובר שיכול לאומרה תוך כדי הליכתו. הרי"ף [כ:] פוסק "וכדרב חסדא דאמר מעומד טפי עדיף", ותוס' [ד"ה והיכי] פוסקים כרב ששת [עיין גם בתלמידי רבינו יונה ד"ה רב].

תפילת הדרך מנוסחת במטבע של ברכה: "בא"ה שומע תפילה", אבל חסרה את דיני הברכות - אין היא פותחת בברוך, ואין בה הזכרת מלכות.

תלמידי רבינו יונה [א. ד"ה אלא] סוברים שתפילת הדרך היא ברכה גמורה, וכל דיני ברכות חלים עליה. הסיבה שהברכה אינה פותחת בברוך ואין בה מלכות, היא שחכמים תיקנו מטבע [=נוסח] אחד לברכות. תפילת הדרך נאמרת במטבע של ברכה "שומע תפילה", ולכן היא מקבלת את המטבע שלה - חותמת בברוך ואינה פותחת בברוך.

ר"י [פסחים קו: תוס' ד"ה כל. הטור סי' קי] מביא סברא זו בשם ר"י [והרא"ה ד"ה תנו רבנן המהלך] חולקים, ולדעתם החתימה "ברוך אתה ה'" אינה מעידה שתפילת הדרך מהווה "חפצא של ברכה". הם סוברים שיש "ברכות", ותפילת הדרך אחת מהן, המנוסחות במטבע של ברכה, אך הן אינן ברכות אלא בקשת רחמים והודאה בעלמא לקדוש ברוך הוא.

גם מהרמב"ם משמע כך. הרמב"ם אינו מביא את תפילת הדרך כדין עצמאי אלא הוא כוללה בתפילת היוצא מדרך. הרמב"ם מביא את תפילת הדרך בחציו השני של פרק י מהלכות ברכות, בחצי הפרק העוסק ב"דברים אחרים שתקנו חכמים דרך שבח והודיה להקב"ה"⁴.

נפקא מינה בין השיטה שתפילת הדרך מהווה "חפצא של ברכה" לבין השיטה שאין היא מהווה "חפצא של ברכה", היא לגבי הוצאת אחרים ידי חובתם. אם תפילת הדרך היא ברכה, המברך יכול להוציא אחרים ידי חובתם, כשם שניתן להוציא אחרים בכל ברכה. אם תפילת הדרך אינה ברכה, יכול להיות שלא ניתן להוציא אחרים ידי חובתם.⁵

ברכה לעצמה קובעת שיטת המהר"ם מרוטנברג [כל בו סי' פז. מובא גם בטור סי' קי]. כדי לפתור את בעיית הפתיחה בברוך, הסמיך המהר"ם מרוטנברג את תפילת הדרך לברכת

³ הסבר זה לשיטת רש"י מפורש במאירי [ד"ה כל היוצא לדרך].

⁴ עסקנו בדין זה לעיל עמ' 391, ונרחיב עליו בח"ב סוגיה קה עמ' 440.

⁵ עיין לקמן עמ' 497 שניתן להבין שדין "שומע כעונה" מלמד ששומע כעונה אמן, ואם כך הדין קיים רק בברכות שיש בהן דין של עניית אמן. עיין בתוס' [נא: ד"ה עד] הסוברים שיש דין "שומע כעונה" גם בקדושה, אך ניתן להסביר את דבריהם בשתי דרכים: א. גם בקדושה יש דין של ענייה, ולכן יש בה דין שומע כעונה [עיין לקמן עמ' 504]. ב. תוס' סוברים "שלכתחלה אין לעשות כן דענייה חשיבא טפי הדור מצוה", למרות שלא מצאנו שבברכות ענייה חשיבא טפי הדור מצוה, ועל כרחך יש לומר שגם התוס' מחלקים בין ברכה לבין אמירות אחרות.

"גומל חסדים טובים לעמו ישראל". דינו של המהר"ם מרוטנברג צריך עיון. אם תפילת הדרך צריכה לפתוח בברוך, מדוע חכמים לא תיקנו לה פתיחה? אם תפילת הדרך אינה צריכה לפתוח בברוך, מדוע סמכה המהר"ם לברכה אחרת? נראה להסביר שהמהר"ם מקבל את הסברם של תלמידי רבינו יונה שחכמים לא תיקנו פתיחה בברוך מפני שהברכה נתקנה במטבע של ברכת שומע תפילה. אבל עדיין קשה למהר"ם, הרי ברכה שאין בה מלכות אינה ברכה, וכיצד יכולה להיות ברכה ללא מלכות? לפיכך, סובר המהר"ם שחובה להסמיך את תפילת הדרך לברכה אחרת, כדי שהמלכות שבברכה הפותחת תתייחס גם לתפילת הדרך, וכך גם בה תהיה מלכות.

סיכום

נחלקו הראשונים ביסוד חיוב אמירת תפילת הדרך. רש"י סובר שהחיוב הוא מדין "המלך בקונך וצא", ולכן חובה לאומרה תוך פרסה ליציאתו. רוב הראשונים סוברים שהחיוב הוא מפאת הסכנה שבדרך, ולכן יכול לומר תפילת הדרך עד מרחק של פרסה מהעיר שהולך אליה.

רוב הראשונים סוברים שתפילת הדרך היא ברכה, ר"י, רא"ה ורמב"ם סוברים שהיא בקשה בעלמא.

הלכה

השו"ע [סי' קי סע' ז] פוסק שאומרים תפילת הדרך אחר שהחזיק בדרך, ואין לאומרה אלא אם כן יש לו לילך פרסה, אבל פחות מפרסה לא יחתום בברוך. כמו כן הוא פוסק שאם שכח לאומרה כשהחזיק בדרך, יכול לאומרה עד פרסה הסמוכה לעיר שרוצה ללון בה.

נחלקו האחרונים בהסבר הדין שאומרים תפילת הדרך אחר שהחזיק בדרך, דין הנלמד מהגמ' האומרת: "משעה שמהלך בדרך", ולגרסת הרי"ף: "משעה שיאחו בדרך": המגן אברהם [סקי"ד] סובר שאין לומר תפילת הדרך בעיר, אלא אחר שבעים אמה מהבית האחרון של העיר. הט"ז [סק"ז] סובר שניתן לאומרה אפילו בתוך העיר, אחר שמוחק לו שוודאי יוצא לדרך. המשנה ברורה [סקכ"ט] פוסק שצריך להיזהר לנהוג כמגן אברהם, אך בדיעבד ניתן לסמוך על הט"ז.

המשנה ברורה [סק"ל] פוסק ששיעור פרסה נקבע על פי מרחק, ולכן היוצא מהעיר מרחק של כארבעה קילומטרים צריך לומר תפילת הדרך בברכה. הגר"ע יוסף [ביע אומר ח"א או"ח סי' יג, בעיקר סע' יז] פוסק ששיעור פרסה נקבע על פי זמן, ולכן יש לומר תפילת הדרך בברכה רק על נסיעה של לפחות שבעים ושתיים דקות [שיטתו מובנת אם שיעור פרסה הוא שיעור מינימאלי לדרך החייבת בתפילה, לשיטת תלמידי רבינו יונה והרא"ש ששיעור פרסה הוא מפני שבתוך פרסה לעיר הדרך אינה מסוכנת, ברור ששיעור פרסה נקבע על פי מרחק ולא על פי זמן].

השו"ע [סע' ו] מביא את מנהגו של המהר"ם לסמוך את תפילת הדרך לברכת "גומל חסדים". המשנה ברורה [סקכ"ז] מסביר שהמהר"ם עשה כן כשיצא לדרך מוקדם בבוקר ובדרך את ברכות השחר בדרך, ומוסיף המשנה ברורה [סקכ"ח] שאם יוצא לדרך באמצע היום

יסמוך לברכה אחרת, ואם אינו יכול לסמוך לברכה, יסמוך על שיטות הראשונים שאין צריך לסמוך תפילת הדרך לברכה.

בזמננו עיקר הסכנה בדרכים אינה מאויב ואורב אלא מתאונות דרכים, וניתן להסיק מכך אחת משתיים:

א. אכן המציאות שלנו שונה מהמציאות בזמן חז"ל, אך אנו מחויבים לתקנה שהם תיקנו, וכיוון שהם תיקנו לברך רק על יציאה של יותר מפרסה מחוץ לעיר, אף אנו מברכים רק על יציאה של יותר מפרסה מחוץ לעיר.

ב. כיוון שחכמים תיקנו תפילה לנסיעה במקום סכנה, אנו צריכים לברך בכל מקום שיש סכנה, וכיוון שמבחינת הסכנה שבזמננו אין חילוק מהותי בין נסיעה בעיר לבין נסיעה מחוץ לעיר, יש לומר תפילת הדרך אף על נסיעה בתוך העיר ואף על נסיעה קצרה של פחות מפרסה.

המסקנה השנייה קשה, וכי יעלה על הדעת שהנוסע במכונית מביתו לבית הכנסת, מרחק מטרים ספורים בלבד, יאמר תפילת הדרך? ! אלא נראה שאף אם התפיסה העקרונית נכונה, יש לצמצמה ולומר שתפילת הדרך אינה אמורה להיות תפילה יומיומית ואין לאומרה על נסיעות שגרתיות שאדם נוסע בכל יום. המסלול בתוך העיר הוא מסלול שגרתי, ואין לומר עליו תפילת הדרך, וכן אין לומר תפילת הדרך על נסיעה קבועה שאדם נוסע בכל יום, אף אם נוסע נסיעה ארוכה מחוץ לעיר [כך פוסק מו"ר הגר"א ליכטנשטיין].